

בוכאריין: ימין ושמאל בבולשביזם

שמונים שנה להולדתו ושלושים להרצחו

בנימין פינקוס

בעיירה נידחת זו, בחיק הטבע ובהשפעת אביו, נמשך לקריאה, לציור ולאיסוף פרפרים. אהבתו לטבע ולהיטותו אחר איסוף הפרפרים נתקיימו כל ימיו. בוכאריין קרא בעת ההיא הרבה, אך בלי סדר והבחנה, בעיקר ספרות פופולארית במדעי הטבע, ומן המשוררים שינן ולמד על-פה את היינריך היינה וקוזמה פרוטקוב. יחסו לדת היה יחס של גלוג מצעירותו, ונעשה שלילי יותר ויותר ברבות הימים. הוא מצטיין בלימודיו ומרחיב אפקים, וכ- רבים מן הצעירים הוא נתן זמן-מה תחת השפעתו של פיסארב אשר הטיף להשכלה, להוספת דעת ולאהבת הטבע. השקפתו שהתפקיד הראשי בניירה ההיסטורית נפל על העילית החושבת מחשבה בקורתית קסמה, כמובן, לנוער לומד. אך במהרה, כשהחל בוכאריין מתעניין גם בספרות הבלתי-ליגאלית והשתתף בחוגים רעיוניים שפעלו בין כתלי הגמנסיה, נמשך בחזקה אל התורה המארכ-סיסטית, שנראתה לו, בניגוד לתורותיהם של הליברלים והנארודניקים, בעלת מבנה הרמוני והגיון פנימי מכריע. כפעיל בארגון נוער סוציאליסטי משתתף בוכאריין במהפכת 1905 ועבור שנה הוא מצטרף לבולשביקים ופועל כתועמלן בשורותיהם. בשנת 1906 הוא מארגן עם חבריו ללימודים איליא אַרנבורג שביתה גדולה בבית-החרושת סלדקוב. בסתיו 1907 נרשם לאוניברסיטת מוסקבה (בחוץ לכלכלה) ואף-על-פי שלא יכול ללמוד בצורה סדירה בשל פעילותו המפלגתית הענפה (הוא נבחר ב-1908 לועד המוסקבאי של המפלגה), השפיעו לימודים אלה הרבה על עיצובו האינטלקטואלי. היותו בולשביק אורתודוכסי במי-שור הפוליטי-ארגוני (כלומר תומך בקו הפוליטי של לנין) לא הפריעה אותו, כפי שהוא מודה בעצ-מו, מלקבל השפעה מאנשי האסכולה האמפי-ריוקריטית וביחוד זו של בוגדאנוב. בשנות 1909-1910 נעצר בוכאריין כמה פעמים על-ידי המשטרה

מכל המנהיגים החשובים של המפלגה הקומוניסטית הסובייטית בוכאריין הוא מן הפחות ידועים. לנין וסטאלין, משום מעמדם המיוחד, וטרזקי, הזדות לתלמיד נלהב וברוך-כשרון, זכו לביוגרפיות ומחקרים לרוב, ואילו בוכאריין, שהיה מן המנהיגים הבולטים ביותר של ברית-המועצות והתנועה הקומוניסטית הבין-לאומית ותרם תרומה מכרעת לפיתוחה של התי-אוריה המארכסיסטית, מקומו כמעט נפקד בחקר הקומוניזם. אם מבינים אנו מפני מה נעשתה ונעשית גם היום מלאכת ההשכחה המכוונת של תורת בוכאריין בברית-המועצות, הנה תמוה מאוד חוסר-הענין שגילו זמן רב חוקרים ופרשנים מערביים, ובכללם אלה שנתנו דעתם לבעיות הקומוניזם¹. בשנת השמונים להולדתו ושנת הש-לושים למותו הטראגי, ראוי להעלות זכרו ולסכם עיקר משנתו.

בוכאריין נולד במוסקבה ב-27 בספטמבר 1888². אביו ואמו היו מורים בבית-ספר יסודי והשתדלו להקנות לילדיהם את החינוך המקובל בקרב האינ-טליגנציה הרוסית בימים ההם. בוכאריין ידע קרוא וכתוב מגיל ארבע וחצי. משפחתו עברה אז אל עיירה בפרך בסרביה ושם ישב עד גיל תשע.

¹ החל משנות החמישים נכתבו עבודות-גמר ועבודות-דוקטור על צדדים שונים במשנת בוכאריין. המחקרים הבודדים שראו אור הם:

P. Knirsch, Die oekonomischen Anschauungen Bucharins, Berlin 1959; S. Heitman, Between Lenin and Stalin, in "Revisionism", London 1962; S. Heitman, N. I. Bukharin, in Problems of Communism", Vol. XVI, No. 6 1967

² הפרטים הביוגרפיים במאמרים שאובים ממקורות אלו: האבטוביוגרפיה של בוכאריין ב"אנציקלופדי-צ'סקי סלוואר, עסקני ברה"מ חלק א', מוסקבה, ע"ע 52-56; הערך "בוכאריין" מאת מאראצקי, ב"בולשאיא סוואטסקאיא אנציקלופדיה", מוסקבה 1927, כרך ח'; הערך "בוכאריין" מאת וולפסון ב"ליטראטורנאיא אנציקלופדיה", כרך א', מוסקבה, 1929.

ווע שהוא — בגלל המלחמות — מנת-חלקן של המושבות, מביאים לידי משברים וערעור יציבותו של המשטר הקאפיטליסטי.

כך מאבד הקאפיטליזם את "שיווי-המשקל הפנימי" שלו ונפגע בחוליתו החלשה ביותר. אבל, לדעת בוכארין, יתכן כי פגיעה זו תחול דוקא במדינה קאפיטליסטית מפותחת.

מה היו היחסים בין בוכארין ולנין וכיצד השפיעו על זה על זה? בוכארין אמנם ראה עצמו כתלמידו הנאמן של לנין, אבל עוד מראשית 1915 היה לאחד מבני פלוגתה החריפים ביותר שלו. שלא כתלמידים אחרים של לנין, שרק לעתים רחוקות העזו לקום על רבם, לא היסס בוכארין בפלוגות רעיוניות ופוליטיות לא מעטות, שחשיבותן העיר-נית והמעשית מרובה, להגן על התיזות הנכונות בעיניו. לנין אף הוא רחש לבוכארין כבוד וחיבה, על אף חילוקי הדעות שהיו ביניהם. במבוא לספר "הכלכלה העולמית והאימפריאליזם" שנכתב בד-צמבר 1915 מציין לנין את תרומתו החשובה של בוכארין לפיתוח המארכסיזם בנושא הדורש ניתוח והבנה מעמיקים. בשולי החיבור התיאורטי המקורי ביותר שכתב בוכארין ב-1920, "כלכלת תקופת המעבר", מביע לנין, למרות כמה הסתייגויות, דעה דומה. ואולם לנין העריך את בוכארין לא רק בתחום התיאורטי, כפי שאנו למדים מעדותו של טרוצקי. באחת הפגישות, מיד לאחר פרוץ המה-פכה, פנה אליו לנין ושאלו: "אם גיהרג שנינו בידי הגוארדיה הלבנה הסבור אתה שסווארדלוב ובוכארין יוכלו להמשיך?" * ב"צוואה" המפורסמת של לנין, שראתה אור בברית המועצות רק ב-1956, ניתן הסיכום המדויק ביותר ליחסו של לנין לבוכארין. הוא רואה בו את "התיאורטיקן" הגדול ורב הערך ביותר, האהוד על המפלגה כולה; אך מוסיף: "התיאוריות שלו אינן יכולות להיחשב למארכסיסטיות אלא בהסתייגות המרובה ביותר, כי יש בו משהו מן האסכולאסטי (הוא מעולם לא למד, ואני סבור, מעולם לא הבין עד

ולבסוף נשפט והוגלה לאונגה ומשם הצליח להימלט ב-1911. המאורע המכריע בחייו של בוכארין הוא בלי ספק פגישתו עם לנין בקראקוב ב-1912. לנין התרשם מאישיותו וכשרונותיו הרבגוניים של בוכארין והזמינו מיד להשתתף בבטאוני המפלגה, "פראבדה" ו"פרוסוואצ'אניצ'."

את השנים שעשה בוכארין בוינה (1912-1914) הקדיש לקניית דעת, ביחוד בכלכלה. הוא שומע שעורים מפי ויור ובאָהם-באָצ'אק ומכין את מאמריו הראשונים בביקורת האסכולה הכלכלית הוינאית של התועלת השולית, שנציגה הבולט ביותר היה באָהם-באָצ'אק. בראשית 1913 נפגש בוכארין בוינה עם סטאלין וסייע לו להכין את חיבורו "המארכסיזם והשאלה הלאומית" ³. מפגישה מקרית זו צמח אולי שיתוף-הפעולה ההדוק ביניהם לע-תיד לבוא. בפרוץ מלחמת העולם הראשונה גורש בוכארין לשווייץ. אז נפתח דף חדש בחייו.

בוכארין התיאורטיקן של הקומניזם השמאלי

עיקר התענינותו של בוכארין בשנות שהותו בשווייץ הוקדש לבעיית האימפריאליזם. הוא אוסף חומר סטאטיסטי וכלכלי רב בספריות ציריך ולו-זאן לכתובת חיבורו המקיף הראשון, "הכלכלה העולמית והאימפריאליזם", שהופיע בצורה מקור-צרת בכתב-העת "קומוניסט" בראשית 1915. כשנה לפני פרסום חיבורו של לנין "האימפריאליזם — שלב עליון של הקאפיטליזם", פיתח בוכארין תיאוריה דומה שאפשר לסכמה בשתי הנקודות הבאות:

(א) האימפריאליזם מוליך בהכרח למלחמות לשם התפשטות קולוניאלית. עקב תחרות מלחמתית זו נוצרים בעולם שני גושים: מספר מצומצם של מעצמות-על מזה, והמושבות והמושבות-למחצה כפריפריה שלהם מזה.

(ב) הקרבן העצום שניהול המלחמות תובע מן הפועלים, השמדת כוחות הייצור והעוני המ-

³ הדעות חלוקות לגבי תרומתו של בוכארין לחיבורו של סטאלין — בין סיוע בחיפוש החומר הגרמני לבין שיתוף-פעולה בחיבור עצמו. עיין דויטשר, B. D. Wolfe, Three ; (ע' 110) 1953, Penguin Books 1966, who made a Revolution, p. 467.

⁴ L. Trotsky, Ma vie, Paris 1953, p. 392. [ל. טרוצקי, חיי, תרגום א. שלונסקי, הוצ' מצפה תר"ץ].

מר ודרש מבוכארין לשנות את כותרתו, להוציא את כל החלק הדין בבעיית המדינה ולהשאיר את החלק הכלכלי בלבד.⁷ בסוף אותה שנה פירסם בוכארין מאמר אחר הדין באותו נושא, בצורה מקוצרת.⁸ שני מאמרים אלה הם בעלי חשיבות גדולה להבנת השקפתו של בוכארין, וכל מה שהוא עתיד לכתוב באותו נושא הוא בבחינת פיתוח והעמקה של היסודות שהונחו בהם. ואלו הן שלוש הנקודות העיקריות במאמרים האלה:

1. המדינה — הגדרתה, התהוותה התפתחותה המדינה היא הארגון הכללי ביותר של המעמד דות השליטים, שתפקידה לשמור ולהרחיב את ניצול המעמדות המדוכאים. אין לראות במדינה תופעת קבע המשקפת קיום כלשהו של חוק נצחי ובלתי־משתנה, אלא תצורה חברתית חולפת. בה־ייתה קטגוריה היסטורית היא מופיעה בשלב התפתחות מסוים וסופה להיעלם בשלב אחר. הדיאלקטיקה של התפתחות המדינה היא איפוא כך: בשלב ראשון המדינה היא הארגון היחיד של המעמד השליטי; אחר־כך, בתקופת הקאפיטליזם, מתחילים להתפתח על ידה ארגונים אחרים ההולכים ורבים, עד שבשלב השלישי היא סופגת לתוכה ארגונים אלה ונהפכת מחדש לארגון האחד והיחיד של המעמד השליטי. כך נוצרת המפלצת המודרנית, הלויטן, האטאטיזם.

2. ההבדלים בין הסוציאליסטים והאנארכיסטים אין לחפש את ההבדלים בין הסוציאליסטים והאנארכיסטים בכך שהראשונים הם תומכי המדינה והאחרונים הם מתנגדיה, שהרי בענין זה, שהחברה הקומוניסטית תהיה מחוץ לכל ארגון מדינתי, יש תמימות־דעים כללית. ההבדל הוא איפוא לגבי נקודה אחרת: בעוד שהסוציאליסטים דמוקרטיה המפכנית מצדדת בצורת ייצור המבוססת על העקרונות הצנטראליסטי, כלומר, המתקדם ביותר מבחינה תיאורטית, שואפים האנארכיסטים למשק העומד על העקרון הלא־ריכוזי. ולבסוף עומד בוכארין על אחת הנקודות החשובות ביותר, שהיא שעוררה את ההתקפות החריפות והבלתי־מרוסנות ביותר נגדו בשנות השלושים.

תום את הדיאלקטיקה.⁹ לאמיתו של דבר, כפי שעוד נראה, היה יחסו של לנין לבוכארין חלוק. שלא הרי בוכארין המקבל את טענותיו, רעיונותיו והנחיותיו של לנין בלי ערעור, כהרי בוכארין הדוחה אותם והנלחם נגדם בכל תוקף. תיאור המאבקים הפוליטיים והרעיוניים ביניהם ממחיש את היחס הזה.

ההתנגשות הראשונה בין בוכארין ולנין אירעה בוועידה שנערכה בפברואר 1915 בברן. בוכארין, שהתחיל להתבלט באותה עת כדוברם הראשי של החוגים הסוציאליסטים השמאליים, חלק בכמה נקודות על התיזות שהציע לנין לוועידה, וביחוד בבעיה הלאומית. טענתו המרכזית של בוכארין היתה שההטפה להגדרה העצמית מעמידה בסכנה את הסולידאריות העולמית של הפרולטאריון בה־סיחה דעתו מתפקידו העיקרי — מיגור הרכושנות, ובעודדה אשליות שהפועלים מסוגלים להשיג שחרורם תחת שלטון הקאפיטליזם. יתר על כן, בוכארין ראה בהצעתו של לנין לתת זכות הגדרה עצמית לכל הלאומים, ויתור מיותר ללאומנות, שהרי המהפכה הסוציאליסטית תפתור ממילא גם את הבעיה הלאומית.¹⁰

חשוב הרבה יותר הוא הויכוח בין בוכארין ולנין על בעיות המדינה. באמצע 1916 כתב בוכארין מאמר מקיף שנועד לסכם את גישתו לבעיות המדינה בכלל והמדינה האימפריאליסטית בפרט. הוא שלח מאמר זה לכתב־העת התיאורטי של הבולשביקים "סוציאליסטי־דמוקראטי", שעורכיו היו לנין וזינובייב. לנין התנגד בתוקף לפירסום המא־

⁹ לנין, סוצ'יניציזם, כרך 45, ע' 345.

¹⁰ בעיה זו נדונה ביתר הרחבה במאמרי "הבעיה הלאומית בברנה" מ: הלכה ומעשה, "מולד" 1967, חוב' ג' ע"ע 312-323.

⁷ במכתב לזינובייב מסביר לנין שמאמרו של בוכארין אינו כשר להתפרסם כצורתו, כי חלקו הדין במדינה אינו בשל ואינו שווה הרבה. עיין: לנין, סוצ'יניציזם, כרך 49, ע"ע 287-288. מאמרו של בוכארין "המדינה האימפריאליסטית", פורסם רך ב־1925 בקובץ "רא" וולוציא פראווא" מס' 1, ע"ע 325 בלויט הערה חשובה של בוכארין המסבירה מה היו חילוקי הדעות בינו ובין לנין.

⁸ Nota bene, Der imperialistische Raubstaat, in Jugend Internationale 1916, no. 6

נובי מיר" (עולם חדש), שטרופקי נצטרף אליו מיד עם הגיעו. אם כי נתרקמה ידידות בינו ובין טרופקי, עמדו בעינם חילוקי הדעות הפוליטיים ביניהם. לנין, כפי שמשתקף במכתביו השונים, תמך בבוכארין נגד טרופקי ואף ניסה להרחיקם זה מזה. אפשר להסכים עם טרופקי בטענתו, שמ"י עבודתו המשותפת עם בוכארין רחש לו הלה חיבה והתקשרותו אליו היתה אמיצה, עד שבאה אל קצה כעבור שבע שנים, כשהתייצב בוכארין בראש מתקפיו.¹⁰

כיון שנודע על פרוץ מהפכת פברואר חזר בו-כארין מיד דרך יאפאן לרוסיה. הוא נבחר לוועד הפועל של סניף מוסקבה של המפלגה, ערך את בטאוניה המרכזיים "סוציאל-דמוקראט" ו"ספאר-טאק", ובוועדה הששית של המפלגה (יולי-אוגוסט 1917) נבחר לוועד המרכזי. לאחר מהפכת אוקטובר בר מילא בוכארין תפקיד חשוב בתחום האידיאולוגי-התעמולתי: הוא עורכו של העתון "פראב-דה", מחבר הכרוזים המהפכניים, מנסח החלטות המפלגה למיניהן, משתתף בויכוחים עם מנהיגי המפלגות האחרות ובעיקר מנסה להעמיק ולבסס השקפותיו על המהפכה, המדינה והדרכים שיוליכו לנצחון הסוציאליזם. בחינת מאמריו וספריו מאו-תה תקופה תוכיח לנו שהוא הוסיף ללכת בדרך שבחר בשנים 1915-1917. מתגלה לנו בוכארין האידיאליסט והדוקטרינר הקיצוני, המהפכן בעל התחושה הרומנטית, המאמין בכוחם של המלה וה-אדם, המוצא עידוד בלהט המהפכני הספונטאני של ההמונים. לעומת לנין המהיר להסתגל לתנאים החדשים, בעל החוש הריאליסטי המפותח, הטכ-ססן הגאוני, היודע להיסוג ברגע הנכון, שהתי-אוריה — ותהא זו התיאוריה המארכסיסטית שהיא למעלה מכל טעות בעיניו אינה כובלת אותו במ-הלכיו הפוליטיים, נשאר בוכארין המארכסיסט הדוגמאטי המחפש תשובה לבעיות השעה בכתבי מוריו.¹¹

¹⁰ טרופקי, כנ"ל, ע' 318.

¹¹ אפיוודה מעניינת הוזרעת אור על תכונתו זו של בוכארין מספר ניקולאייבסקי. כשהגיע בוכארין בראשית 1936 לפאריס כחבר המשלחת שבראשה עמד אדוראטסקי, ראש מכון מארכס-אנגלס-לנין,

3. יחסם של הסוציאל-דמוקרטים למדינה הסוציאל-דמוקרטית, שהיא המחנכת את מעמד הפועלים, חייבת היום יותר מאי-פעם להבליט את התנגדותה העקרונית למדינה, כי המלחמה הנוכחית הוכיחה עד כמה חדרו שרשי האטאטיזם ללבם של הפועלים. המדינה, מדגיש בוכארין, היא אויבו-בנפש של הפרולטריון הסוציאליסטי. ברם, מוסיף הוא, יהיה עליו להשתמש בה לאחר המה-פכה הסוציאליסטית עד לנצחון סופי על הבורג-נות, עד להקמת החברה חסרת המעמדות. לנין, שעד כה כמעט לא נתן דעתו לבעיות הסבוכות של המדינה, קרא בעיון רב את מאמריו של בוכארין והושפע מהם במידה ניכרת. אין ספק שדוקא מאמרים אלה היו אחת הדחיפות העיקריות להתענינותו והתעמקותו של לנין בתיאוריה ה-מארכסיסטית של המדינה, ועקב זאת כתב באוגוסט-ספטמבר 1917 את ספרו החשוב ביותר בתחום זה, "המדינה והמהפכה". ביקרתו של לנין על בוכארין מתרכזת בעיקר בשתי נקודות. רא-שית כל, בוכארין שכח לציין שההבדל המרכזי בין הסוציאליסטים והאנארכיסטים הוא בכך שה-ראשונים תומכים בניצול המדינה הקיימת למאבק נגד הבורגנות, וממילא בניצולה של המדינה הפ-רולטארית בעתיד, ואילו האנארכיסטים שואפים לחסל את המדינה, "לפוצצה" ללא שהות. שנית, יש בדברי בוכארין, לדעת לנין, אי-בהירות בענין כה חשוב כיחסם של הפועלים כלפי המדינה. בו-כארין היה צריך להדגיש היטב כי יש הבדל מהותי בין המדינה הקאפיטאליסטית לבין המדינה הפרולטארית. ולבסוף מודיע לנין שהוא מקוה עוד לחזור ולדון בנושא חשוב זה במאמר מיוחד.⁹ בזמן שהתנהל ויכוח זה שהה בוכארין בשוודיה, שם היה פעיל מאוד בחוג הסוציאליסטים הצעירים בראשות חלגונד. לאחר מאסרו גורש לנורבגיה ומשם הגיע באוקטובר 1916 לארצות-הברית. בחדשים ששהה שם היה פעיל מאוד בחוגים הסוציאליסטיים, שהקימו לימים את המפלגה הקו-מוניסטית האמריקנית. בניו-יורק ערך עתון יומי

⁹ לנין, הערותיו "אינטרנציונל הנוער" בקובץ "סבור-ניק סוציאלדמוקראט" 1916, מס' 2, ע"ע 77-78.

הציע בין השאר להכניס במצע סעיף הון בגרועת המדינה, כי לדעתו תפקיד המצע להתוות את קור הפעולה של המפלגה לקראת המטרות שהיא שואפת להגיע אליהן. תשובתו של לנין אופיינית לאישיותו ולדרך מחשבתו הפראגמטית, ומבלי שיהיה את ההבדל המהותי בין שני האישים. "ברגע זה, השיב לנין, אנו תומכים בהחלט במדינה. מתי היא תוכל לגווע? תהיה לנו עוד שהות לכנס יותר משתי ועידות עד שנוכל להכריז: תראו איך גוועת מדינתנו. לפי שעה הדבר הוא בטרם עת וכבחינת אונס הפרספקטיבה ההיסטורית"¹².

בחיבורים התיאורטיים החשובים שכותב בוכארין בשנים 1917-1922 (כלכלת תקופת המעבר [1920]; אלף-בית של הקומוניזם [1919]), שכתב עם פראוברז'נסקי; התיאוריה של המטריאליזם ההיסטורי [1921], ועוד) הוא מפתח ומעמיק, מתוך נתינת הדעת לתמורות שחלו ברוסיה וב-אירופה, את התיזות שהעמיד בשנים שלפני פרוץ המהפכה, ואלו הן מסקנותיו בקיצור נמרץ: הדיקטטורה של הפרולטאריזם דרושה אך ורק לתקופה מסוימת, כדי לדכא עד הסוף את התנגדות הצפורה של הבורגנות (בוכארין מתעלם לחלוטין מהנקודה החשובה של היחס למתנגדים פוליטיים מקרב מעמד הפועלים עצמו ואפילו מצד מפלגות סוציאליסטיות, אם כי לזכותו ייאמר שהוא עשה הרבה מאחורי הקלעים להצלת הסוציאליזם-רבולוציונירים השמאליים שנידונו למוות ב-1922), עד שתכלה כל תקוותה להחזיר לעצמה את השלטון. ואולם על דיקטטורה זו למלא גם תפקידים חיוניים: תפקידה הראשון במעלה הוא לא רק הקמת ארגון חדש אלא גם ליצור בעזרת חינוך סוציאליסטי טיפוס חברתי חדש שהוא תנאי בליעבור ליצירת החברה הקומוניסטית. ולכן מותח בוכארין ביקורת על לנין על שאינו מגשים את תכניתו, ובמקום למסור את היזמה והשלטון לידי הפועלים עצמם — "לתת לכל טבחת למשול" — מעמידים על כל פועל קומיסרים.

כמארכס, אנגלס ולנין, סבור בוכארין כי המדינה תיעלם עם היעלמותם של המעמדות החב-

ההתנגשות הראשונה וגם החריפה ביותר בין בוכארין ללנין לאחר המהפכה אירעה בזמן הוויכוח הסוער שפרץ בהנהגת המפלגה על חתימת חוזה שלום נפרד עם מעצמות המרכז. בוכארין בראש קבוצת בולשביקים דגולים, מהם חברי הוועד המרכזי, מהם בעלי עמדה מיוחדת במפלגה (כמו א. קולונטאי וא. ארמאנד), תקף בחריפות בלתי-רגילה את הסכם השלום שהציעו הגרמנים ואשר לנין היה מוכן לאשרו. הוא ראה בהסכם הזה בגידה ברעיון האינטרנאציונאליסטי של הסוציאליזם. כחודש וחצי נמשך מאבק חריף ומר בין שתי הגישות המנוגדות (הצעת הביניים של טרוצקי, לא שלום ולא מלחמה, הורדה מן הפרק בגלל אי-מעשיותה). בהצבעה שנערכה ב-17 בפברואר 1918 הצביעו בוכארין, טרוצקי, לומוב, יפה, אוריזקי וקרטינסקי נגד חידוש השיחות, ובעדו הצביעו רק לנין, סטאלין, סווארדלוב וסוקולני-קוב. אך לנין לא אמר נואש. בכוח השכנוע הבלתי-יתרגיל שלו, באימים להתפטר ואולי לא פחות בגלל חולשת עמדתם של מתנגדיו ורתיעתם מפני הליכה עד הסוף נגד מנהיגותו, הצליח בהצבעה המכרעת לגייס רוב להצעת-ההחלטה שלו. מיד, עוד באותה הישיבה, הגיב בוכארין בהתפטרות מחברותו בועד המרכזי ומעריכת "פראבדה", אך חזר אל שתי הכהונות כעבור חודשים מספר. בעקבות מאבק זה הקימו בוכארין ותומכיו סיעה בתוך המפלגה הקרויה "הקומוניסטים השמאליים". ב-טאונגה "קומוניסט" נמתחת בקורת חריפה על מדיניותו של לנין. בועידה השביעית של המפלגה הנערכת מיד לאחר חתימת חוזה השלום בברסט-ליטובסק נפתחת חזית שנייה. הפעם גסב הויכוח על המצע החדש של המפלגה שהוטל על ועדה מיוחדת בראשות לנין ובוכארין להכינו. בוכארין

כדי לרכוש את ארכיון הסוציאליזמוקרטים הגרמנים, נתקל בכתבי-יד של מארכס הנוגע ל"קפיטל", שבו מנתח מארכס את התמורות המורכבות בחברה האנושית. הוא שקע בקריאתו שעות מספר וכשסיים בדק אם אין עוד חומר. כשלא מצא, חזר וקרא את הקטע ולבסוף נאנח. "הוי, קארלושה (קרל בסיו-מת-חיבה), מדוע לא גמרת, ידע אני שהדבר לא היה בא לך בנקל, אך כמה היית עוזר לנו!" B. Nicolaevski. Power and the Soviet Elite, N.Y. Praeger 1965, p. 20

¹² לנין, סוצ'יניציאני, כרך 36, ע"פ 65-66.

ציין בשולי הדברים האלה: "האין זה להיפך, קודם כל 'אחר-כך', אחר כך יבוא 'ההמשך' ולב-סוף ראשית כל"¹⁴. הבדל זה בין גישות בוכארין ולנין לעניין סדר היעלמותם של תפקידי המדינה נוצל בידי סטאלין ודוברו הראשי במשפטי מוסק-בה ושינסקי, כדי להוכיח את "בגידתו" של בוכארין, במדינה הסובייטית. לאמיתו של דבר, למרות הבדל זה, נמצאו בוכארין ולנין תמימי דעים בשאלה המרכזית ובעלת החשיבות המעשית ביותר: תהליך גיעת המדינה צריך שיתחיל מיד לאחר נצחון המהפכה הסוציאליסטית, ולא, כפי שטען סטאלין, רק בתקופת המעבר מן הסוציאלי-זם לקומוניזם.

ההתנגשות האחרונה בין בוכארין ולנין אירעה בזמן הויכוח הארוך והנסער שהתנהל מעל דפי העתונות והבמות המפלגתיות בשנות 1920-1921, ואשר הגיע לשיאו בועידה העשירית (מארס 1921). הבעיה השנויה במחלוקת היתה מה צריך להיות מקומם של האיגודים המקצועיים במדינה ואילו תפקידים עליהם למלא. נתגבשו בעיקר ארבע עמדות:

(א) העמדה הקיצונית של טרוצקי ותומכיו, שב-אה לשלול מהאיגודים המקצועיים את האוטונומיה שעריון היתה בידיהם, לשלבם בתוך המגנון הממשלתי ולנהלם במסגרת צבאית מובהקת (מיי-ליטאריזציה של העבודה כביטוי של טרוצקי);

(ב) עמדה לא פחות קיצונית, אבל הפוכה, של האופוזיציה של הפועלים בהנהגת שלאפניקוב, קולונטאי ולוטובינוב, שביקשה למסור את ניהול הכלכלה לידי האיגודים וועדי בתי החרושת והועידה הכל-ארצית של היצרנים, שמתפקדים יהיה לקבוע את המדיניות הכלכלית ולפקח על הגשמי-תה; (ג) עמדת לנין ותומכיו ("מצע העשרה" שמ-נסחיו העיקריים היו לנין, זינובייב ורוזוואטק), שראתה באיגודים בית-ספר לקומוניזם אך יחד עם זה לא שללה את תפקידם המובהק בהגנת האינטרסים של הפועלים אפילו מפני המדינה הסוציאליסטית; (ד) עמדתו של בוכארין, שבה

רתיים, אבל הוא העלה שאלות הרבה יותר מוגדרות וקונקרטיות שיש להן חשיבות תיאורטית ומעשית בעת ובעונה אחת: איזו צורה תלבש מלחמת המעמדות בתקופת המעבר, מה צריכה להיות מדיניות המפלגה כלפיה, איך יתפתחו תפקידיה השונים של המדינה ואילו מהם יגועו תחלה, אילו גורמים כלכליים ופוליטיים, פנימיים וחיצוניים, ישפיעו על תהליך גיעת המדינה ומה יהיה ארכו של תהליך זה. בניגוד לתיאוריה שע-תיד ליצור סטאלין גרס בוכארין שמלחמת המע-מדות תלבש צורה חריפה רק בשלב ראשון של תקופת המעבר, כשעדיין צריך לעקור את התנג-דוּתה ש להבורגנות, אבל כשתיפסק התנגדות זו תיחלש גם מלחמת-המעמדות. בוכארין חזה שב-שלב הראשון יתחילו להימחק קמעה-קמעה ההב-דלים המעמדיים, המעמדות עצמם יתחילו להיעלם אף הם בתהליך של הדיפורמציה המעמדית, שמנופה העיקרי היא הדיקטטורה הפרולטארית, וכאשר לא יהיו עוד מעמדות חברתיים לא יהיה צורך עוד להשתמש באמצעי דיכוי ולא תהיה עוד כפיה בחברה האנושית. להבדיל ממארכסיסטים רבים, אין בוכארין משתמש מתשובה ברורה על שאלת הארגון של החברה הקומוניסטית העתידה, בנימוק הבלתי משכנע שרק "המדע" יוכל להשיב על כך. הוא מתאר בפרוטרוט כיצד תנוהל אותה חברה שלא יהיו בה לא בתי-סוהר ולא משטרה, לא משרדי ממשלה ולא חוקים, ולאלה שקשה להם להאמין שאמנם אפשרי דבר זה מסביר בוכארין, שכשם שהנגנים נשמעים לשרביטו של המנצח כך יצייתו בני-האדם ללוחות הסטאטיסטיים, שהרי מילדותם יתרגלו לעבודה משותפת. הדרך המולי-כה לחברה הקומוניסטית האינטגרלית עוברת, לדעת בוכארין, על פני גויות תפקידי המדינה. ראשית כל, קובע בוכארין, ייעלמו הצבא והצי-שהם כלי הכפייה החיצוניים המוחצים ביותר, להלן יבוא תורם של מוסדות הכפיה הפנימיים, ואחר-כך ייבטל האופי הכפיפותי של העבודה וכו...¹⁵ לנין שקרא בעיון את ספרו של בוכארין

¹⁴ ג. בוכארין, אקונומיקה פאראקונדובו פאריודא, מוסקבה, גוסאיזדאט, 1920, ע' 147.

¹⁵ "לנינסקי ספורניק", כרך 11, מוסקבה, 1931, ע' 400.

המלחים והפועלים בקרונשטאדט, שפרצה בימי הועידה העשירית ודוכאה ביד חזקה, זיעזעה רבים ממנהיגי המפלגה, אך על בוכארין הרגיש והאי-דיאליסט היתה השפעתה מעמיקה הרבה יותר, כי התקוממות הכוחות המתקדמים ביותר נגד מדינה סוציאליסטית היתה בעיניו סימן למחלה בגופה הצעיר של המדינה הסובייטית, שלמען ריפוייה דרושה אבחנה מוסמכת ומעמיקה; (ב) משפט מג' היגי הסוציאל-רבולוציונרים השמאליים שנערך ב־1922, ושבוכארין היה מעורב בו במישרין (הוא הגן בגלוי על הקבוצה השניה — הסוציאל-רבולוציונרים שהצטרפו לבולשביקים, ומאחורי הקלעים גם על אנשי הקבוצה הראשונה, כלומר, אלה שקיימו את מסגרתם המפלגתית העצמאית אף-על-פי שהוצאו חוץ לחוק) — משפט זה גרם לו מבוכה ונקיפת מצפון, וביחוד שדוקא עליו, בה-יותו נציג הבולשביקים בוועידה של שלושת האינטרנאציונאליים בברלין, הוטל התפקיד להסביר כיצד יתכן שבמשטר המתיימר להיות סוציאליסטי מוצאים להורג מהפכנים וסוציאליסטים ותיקים שניצלו לא פעם מן הגרדום הצארי; (ג) חוסר הדמוקרטיה בתוך המפלגה, הרמת ראשה המאיים של הביורוקרטיה שקיווה המשטר הסוציאליסטי לחסל אחת לתמיד והסכנה שיווצר מעמד שליט חדש שלעומתו יהיו הפועלים מעמד כפוף ומנוצל (וחשוב לציין שבוכארין היה בין הראשונים שלא רק ראו סכנה זו אלא אף ניסו לנתחה ניתוח סוציולוגי נוקב¹⁷); (ד) בחינת המצב הבין-לאומי הוכיחה לבוכארין שהמשטר הקאפיטאליסטי לא התמוטט, כפי שקיוו הקומוניסטים, אלא הצליח להתבצר, ואילו הגל המהפכני שהציף חלקים גדולי של אירופה שכן, ועל כן תיאלץ רוסיה המפגרת לבנות את כלכלתה בכוחות עצמה. כאן גם מגיע בוכארין למסקנה בדבר הצורך והאפשרות לבנות את הסוציאליזם בארץ אחת, וזאת כשנה לפני שניסח סטאלין תורה זו; (ה) לנין, בזמן מחלתו הממושכת שממנה לא קם עוד, שוחח עם בוכארין וביטל את היסוסיו האחרונים.

¹⁷ ראה למשל ג. בוכארין, "פרולטארסקיא ראוולוציא אי קולטורא", פטרוגראד 1923, ע' 44.

תמכו כמה כלכלנים חשובים (כגון פראאוברא-זאנסקי ולאריין), אשר ניסתה למצוא סינתזה בין העמדות המנוגדות. בוכארין טען כי כשם שקיים תהליך של "הלאמת האיגודים המקצועיים" בידי המדינה כך קיים גם תהליך הפוך של "סינדיקא-טיזציה" של המדינה — תהליך שיביא לידי היעל-מותן של שתי הקטגוריות כאחת ובמקומן תצמח קטגוריה חדשה לחלוטין, החברה הקומוניסטית המאורגנת¹⁵. הויכוח הסתיים בנצחונן המלא של לנין, כאשר נתקבלה הצעתו בוועידה העשירית. אך בוועידה זו, שהיא בלי ספק אחת המכריעות והגורליות בתולדות ברית-המועצות, נתקבלה גם החלטה אחרת שעתידיה היתה לחולל מפנה במדיניות הכלכלית הסובייטית ובדעותיו של בוכארין בעת ובעונה אחת — הכוונה לסיום הקומוניזם המלחמתי והתחלת המדיניות הכלכלית החדשה (נג'פ).

המפנה בהשקפתו של בוכארין

כדי להבין את הגלגול, הנראה משונה במבט ראשון, מבוכארין התיאורטיקן הראשי של מדיניות הקומוניזם המלחמתי ושל הקומוניזם השמאלי בכלל, לבוכארין סניגורן של הדעות שגיבש לנין באותה שעה והתוגה המרכזי של הקומוניזם הימני, צריך להתחקות על הגורמים שהשפיעו על מפנה זה, אך תחילה יש להשיב על שאלה לא פחות חשובה: האומנם בא המפנה בן-לילה (כפי שגורס, לדעתנו לא בצדק, ליאונרד שפירא)?¹⁶ נראה לנו מן העיון בכתביו של בוכארין בין השנים 1921-1924 שלא היתה כאן החלטה פתאום מית, אלא תהליך שנמשך כשנתיים לפחות ונסתיים רק ב־1923 לאחר שפירסם לנין את שני מאמריו האחרונים, "הקואופראציה" ו"מוטב פחות אבל יותר טוב", שהיתה להם השפעה גדולה על השקפתו של בוכארין. חמישה גורמים פעלו לשינוי בעמדתו של בוכארין, ואלו הם: (א) התמרדות

¹⁵ "פארטיא אי פרופסויוזי", בעריכת ג. זינובייב, פטרבורג 1921, ע"ע 371-377.

¹⁶ בוכארין, כותב ל. שפירא, שינה את השקפתו כמעט בו-במקום. ראה ל. שפירא, המפלגה הקומוניסטית הסובייטית, תל אביב 1961 (ע"ע 183-184).

כפי שעשה זאת גיוז לגבי הבורגנות מאה שנה לפני כן, "התעשרו!". סיסמה זו, שהיתה בלי ספק משגה טאקטי (סטאלין, שתמך בעמדתו של בוכא-ריץ בשאלה זו, הבין מיד את חולשתה וניער חצנו ממנה), נוצלה בידי זינובייב ותומכיו להתקפה מוחצת על בוכאריין. גם אלמנתו של לנין, קרופס-קאיה, בהשראתו הישירה של זינובייב, כתבה מאמר חריף נגד בוכאריין וביקשה לפרסמו ב-'פראוודה'. סטאלין לא העז להתנגד לפרסום המאמר והציע לבוכאריין לכתוב מאמר תשובה, ולבסוף, כפשרה, החליט רוב הוועד המרכזי לגנוז את שני-הם;

(ב) הסקטור הפרטי בכללותו ינושל בהדרגה ובדרך טבעית על-ידי הסקטור הממלכתי, בזכות יתרון יעילותו והישגיו של האחרון. לדעת בוכאריין זהו תהליך של צמיחת הסקטור הפרטי בדרך אולוציונית לתוך הסוציאליזם, ולכן גם מלחמת המעמדות תלך ותיחלש בהדרגה;

(ג) ההתקדמות לסוציאליזם, ובעיקר התיעוש, ייעשו לאט — ב"צעדי צב", כלשונו של בוכאריין; (ד) יש להשתית את מדיניות המפלגה והממלכה על ברית בין הפועלים והאיכרים וביחוד האיכרים העניים והבינוניים.

הקאריירה הפוליטית של בוכאריין מגיעה לשיא אה בשנים 1925-1928: הוא חבר הלשכה הפוליטית (מ-1924), התיאורטיקן הרשמי של המפלגה, עורך העתון "פראבדה", חבר האקדמיה למדעים, מרצה ראשי ברוב הכינוסים המפלגתיים והמדיניים, בעל השפעה מכרעת (בעזרת תלמידיו "הפרופסורים הצעירים", כגון מארצקי, סלפקוב, אוסטוב ואייכנוואלד) על כל המערכת המסועפת של התעמולה, ובי-23 באוקטובר 1926 הוא מתמנה במקומו של זינובייב לראשות הקומאינטרן וכך לעמדה של השפעה על עיצוב מדיניות-החוץ ה"סובייטית". השלטון הרב שהתרכז בידיו, הרגשותו שיוכל לנהל את מדיניותו החדשה בעזרת סטאלין, שאותו אין הוא מעריך הרבה ואינו רואה בו מועד-מד רציני לתפיסת השלטון, ואולי לא פחות מזה שנאתו העזה לאלה שהתקיפוהו בלי הרף ובפול-מוסנות קיצונית ואף "דרשו דמו", כביטוי

שנת 1923 היא לדעתנו בעלת חשיבות גדולה מבחינת התמורה שחלה בגישתו של בוכאריין לכמה שאלות. באותה שנה בוועידה הי"ב של המפלגה, יצא הוא המתנגד בחריפות לכל ויתור לתביעות הלאומים, יחידי להגנת הקומוניסטים הגרוויים שהותקפו קשה על-ידי כל יתר מנהיגי המפלגה, ובגלל זה זכה לתואר הלגלני "גרווי של כבוד"¹⁸. באותה שנה חל גם הקרע הסופי בין בוכאריין לבין טרוצקי, לאחר שפירסם האחרון את "הקורס החדש" שלו, שלדעת בוכאריין היה מנוגד למדיניות הכלכלית החדשה. קרע אחר בא מיד לאחר הוועידה הי"ב, והפעם בין בוכאריין לזינובייב. בוכאריין הוזמן יחד עם וורושילוב, פרונוזה וכמה מתומכיו זינובייב לפגישה סודית בקיסלובחדסק (בקאוקאז), ושם נדונו הדרכים לשינוי פני המפלגה, ובעיקר הצורך להגביל את שלטונו של סטאלין. מסיבות שונות לא הסכים בוכאריין לשתף פעולה עם זינובייב וסיעתו, ול-עומת זה חלה התקרבות בינו לבין סטאלין, שדעותיו היו קרובות לאלה של בוכאריין. דעותיו החדשות של בוכאריין, שנתגבשו ב-1923, באות לידי ביטוי פומבי בנאומיו הרבים בכינוסים המפלגתיים שפורסמו אחר-כך בקבצים ("שלושה נאומים", "אטקה" ועוד) ובחיבורו החשוב ביותר מאותה תקופה, "הדרך לסוציאליזם וגוש הפועלים-האיכרים" (1925).

בוכאריין התיאורטיקן של הקומוניזם הימני בוכאריין אינו רואה עוד בנא"פ נסיגה זמנית שנכפתה על המפלגה בנסיבות מיוחדות, אלא התפתחות רגילה המתאימה לכל הארצות הבלתי-מפותחות לאחר המהפכה הסוציאליסטית. זוהי לדעתו הדרך האולוציונית לסוציאליזם, הדרך האפשרית היחידה במדינה הצריכה לפתח את משקה ללא סיוע מחוץ. וכך אפשר לסכם את הנקודות העיקריות של השקפת בוכאריין:

(א) יש לעשות הכל כדי לעודד את סקטור האיכרים במשק, ולשם כך בוכאריין קורא לאיכרים,

E. H. Carr, *The Interregnum 1923-1924*, ¹⁸ London, 1954, p. 284

כיו למוטט את האופוזיציה השמאלית, יפנה עתה את נשקו נגד שותפיו מימין.

בוכארין בראש האופוזיציה הימנית

נראה שכבר בראשית 1928 החליט סטאלין לקבל בשינויים קלים את תכניתם של התיאורטי-קנים מן האופוזיציה השמאלית ולעבור למדיניות של תיעוש מזורז וקולקטיביזציה כפויה. הגורמים שהשפיעו עליו ללכת בכיוון זה היו אובייקטיביים וסובייקטיביים כאחד. מצד אחד הורגשו בסוף שנות העשרים קשיים כלכליים וחברתיים שהיו עלולים להתפתח למשבר, ועל כן היה צורך להחליט בדחיפות האם להמשיך ולבנות את הסוציאליזם בדרכים ואמצעים שהציע בוכארין, או להסכים שצדקו מבקריו משמאל אשר טענו שמדיניותו מסכנת את עצם קיומו של הסוציאליזם. מצד אחר ראה סטאלין בקבלת הקו החדש שעת-כושר לחסל את האופוזיציה (באותו זמן רק פוטנציאלית) הימנית, שכוחה והשפעתה הלכו וגברו. הצעד הראשון שעושה סטאלין לחיזוק עמדתו היה החזרת זינובייב ותומכיו חברי האופוזיציה השמאלית לשורות המפלגה ביוני 1928. ב-4 ביולי באותה שנה נפתח מושב של הוועד המרכזי ופורץ שם ויכוח חריף בין בוכארין וסטאלין. כאשר נודע לבוכארין על החזית המשותפת העומדת לקום בין סטאלין והאופוזיציה השמאלית הוא מתחיל לתפוס פתאום את הסכנה החמורה הנשקפת לו אם יצליח סטאלין לממש תכנית זו ולהשתלט על ידי כך על המפלגה כולה. באין ברירה הוא מחליט לפנות בעצמו למנהיגי האופוזיציה השמאלית, כפי שפנו זינובייב וקאמנייב כמה שנים לפני כן אל טרוצקי, לאחר שנלחמו בו עד חרמה וגרמו למפלגתו. ב-11 ביולי מתקיימת בתיווכו של סוקולניקוב פגישה סודית בין בוכארין וקאמנייב. וכך מתאר בוריס סובארין את הפגישה: "האידיאולוג הרשמי של המפלגה כולו חרדה, שפתותיו רועדות מרוב התרגשות, הוא מפחד לשמור עמו כל חומר כתוב — שאיש לא ידע על פגישתנו, הוא מפציר בקאמנייב. 'אל תטלפן אלי — מאזינים. הגפ"או עוקב אחרי ממש כשם שהוא פוקח עין עליך. אנו סבורים שהקו המדיני שס סטאלין הוא סם-

הדראמאטי של סטאלין,¹⁹ — בגלל כל אלה נעשה בוכארין אויבה בנפש של האופוזיציה המאוחדת (טרוצקי, זינובייב, קאמנייב). הוא מתקיף אותה בסגנונו השנון ובלעג קטלני, מזכיר לה את חולשותיה הדוקטרינריות, מוכיחה על שגיאותיה הפוליטיות ועל חטאיה הרבים נגד המפלגה ולנין. סטאלין נהנה בלי ספק ממלחמתו של בוכארין באופוזיציה השמאלית ועודדו בקריאות ביניים מלאות התפעלות: "טוב מאוד חבר בוכארין", "מצויין", "אין הוא מדבר, הוא חותך ממש בס"כין". בוכארין כנראה עדיין אינו תופס — כמו על פי איוו חוקיות בעיוורון הכללי של האופוזיציות השונות בקרב המפלגה הקומוניסטית — שהוא מקרב את קצו שלו במו ידיו. הבקורת שהטיח לאחר המהפכה נגד לנין על חוסר הדמוקרטיה בתוך המפלגה נשכחת לחלוטין. מתפתחות אצל בוכארין כמה תכונות שליליות, שהן אמנם, כפי שלמדנו מן ההיסטוריה, מסימניהם של אינטלקטואלים בעלי דעות קיצוניות המשמשים בשלטון דיקטאטורי; יהירות, אמונה בלתי מעוררת בנכונות מדיניותם, חוסר סובלנות לדעות הזולת, קיצוניות מופרות, ועל הכל ראצינאליוזאציה של שיטות הטירוור. ולכן לא מקרה הוא כלל שבוכארין הוא שביטא בצורה הבוטה ביותר דעות שרווחו במפלגה. "אצלנו", כתב, "יכולות להתקיים גם מפלגות אחרות. אבל הרי העקרון הבסיסי שמבדילנו מן המערב, המצב האחד שאפשר להעלות על הדעת הוא מפלגה אחת בשלטון — כל היתר בבתי הסוהר"²⁰. ולא ראה בוכארין שדברים אלה כוחם יפה לא רק למפלגות אחרות אלא גם ל"סיעות אחרות" בתוך המפלגה השלטת עצמה. סטאלין, שהצליח בעזרתו המכרעת של בוכארין ותומ-

¹⁹ XIV סיגוד וסאסויוזנוי קומוניסטיצ'אסקוי פארטי, דוח סטנוגרפי, גוסאיודאט 1926, ע' 505 סטאלין אמר בנאומו בוועדה הי"ד הם (זינובייב וסיעתו) דורשים את דמו של החבר בוכארין, דעו לכם שלא נתן את דמו... אנו תומכים בבוכארין בהווה ונתמוך בו בעתיד". מעניין לציין שהמלים "ונת" מוך בו בעתיד" הושמטו מכתבי סטאלין (ראה כתביו, כרך ז', ע' 382).

²⁰ "טרוד" (13.11.1927) מובא בספר K. Papaio-annou, Les marxistes, 1965, p. 385

לשיפור המצב הוא בפניה למקור המעמיק של הדיקטטורה הפרולטארית, כלומר לפועלים המת-קדמים. השתתפותם הפעילה של ההמונים בשלטון תהיה הערובה נגד הביורוקראטיזציה של הקאד-רים. המדינה הפרולטרית יכולה להיות שלב ביניים למדינה-קומונה, ורק זו תוכל לשמש בסיס שעליו יוקם הקומוניזם. מכאן ואילך בוכארין מאבד את כל עמדותיו במהירות רבה. ב-3 ביולי 1929 הוא מוחלף על ידי מולוטוב בקומאינטרו, מאבד את תפקידו כעורך "פראבדה", ובנובמבר הוא מוצא מן הפוליטבירו. למן אפריל 1929 נפתחת מערכה של הוקעת האופוזיציה הימנית ובוכארין בפרט שלא היתה כדוגמתה עד כה: נערכים כינוסים מדעיים בכל תחומי המדע הסובייטי; הפילוסופים ובראשם דבורין יוצאים נגד הפילוסופיה המכניסטית; ההיסטוריונים ובראשם מינץ ופקורובסקי מבקרים את המתודה המכניסטית בחקר ההיסטוריה; הכלכלנים מצאו פתאום שתורת "שיווי ה-משקל של הסקטורים" וה"קפיטאליזם המאורגן" הן אנטי-מארכסיסטיות; והמשפטנים, בעקבות נאומיהם הפרוגרמטיים של סטאלין וכגנוביץ, מזכירים לבוכארין את השקפותיו האנרכיסטיות והאנרכו-סינדיקאליסטיות, את טעויותיו הרבות בויכוח עם לנין, את גישתו המוטעית לתקופת המעבר, ובעיקר את התיאוריה המסוכנת שלו בדבר גזענות פונקציות המדינה. במועצה השש-עשרה ב-1930 מתוודה האופוזיציה הימנית ומבקרת את שגיאותיה. אבל בוכארין — וחשוב להדגיש זאת בגלל טעות רווחת — אינו משתתף בוועדה בתירוץ של מחלה. תורו יגיע רק כעבור שנתיים, במועצה השבע-עשרה של המפלגה. אבל גם אז אין הוא מתכחש כליל להשקפותיו הקודמות, ובמאמר תיאורטי רבי-רושם שפורסם אמנם בכ"תבעת טכני²⁵, מצליח בוכארין בצורה מוסווית להגן על עמדתו הישנה ואינו מקדיש לסטאלין, במאמר המשתרע על כמאה עמודים, אלא שורות אחדות בסוף המאמר.

מות למהפכה. הקו הזה מוליך אותנו לתהום. הפלוגתה שלנו עם סטאלין היא הרבה יותר חמורה מזו שיש לנו אתכם. זה כמה שבועות אינני מדבר עוד עם סטאלין. הוא תכנן, חסר-עקרונות, הכל כסוף אצלו לתאות השלטון. בכל רגע הוא מוכן לשנות את התיאוריה שלו כדי להיפטר ממישהו. זהו בר-פלוגתה מסוגו של גינגיס-חאן. הוא יחנוק אותנו, לוחש בוכארין על אזנו של קאמאנייב. 'מה לעשות, מה לעשות', חוזר הוא בלי הרף²¹. אך לפגישה זו אין תוצאות של ממש. האופוזיציה השמאלית מפוזרת, מוכה, נפחדת, ללא כל כוח ממשי במפלגה ובמימשל. סטאלין שמקבל דוח מפורט על מהלכיו של בוכארין מחליט לפעול במהירות וכדרכו באמצעים הבוטים ביותר. מראשית ספטמבר מתחילה העותונות לרמוז על הסכנה הימנית. המאבק החריף ביותר מתנהל בסניף המוסקבאי שבראשו עומד אוגלנוב, מתומכיו הקרובים של בוכארין. ב-19 באוקטובר 1928 נואם סטאלין נגד הסכנה הימנית בסניף זה ובנובמבר, במושב הועד המרכזי, הוא יוצא בהתקפה מוחצת נגד האופוזיציה הימנית. בוכארין, שנמצא בעת ההיא בקוקו, ממחר לשוב למוסקבה, אך "יד סמויה" שמה לו מכשולים לאין ספור בדרכו (הא-וירון אינו מגיע במועד ואחר-כך מתקלקל בדרך, משלחות פועלים מעונינות פתאום לשמוע דברים מפי בוכארין כאשר הוא נעצר בדרך, ולבסוף הוא אף מקבל פקודה שהוברקה אליו מן הלשכה הפוליטית, שעליו לשוב ולרפא את לבו החולה), וכאשר הוא מגיע לבסוף אל מוסקבה הוא מוצא את הסניף המוסקבאי מובס ואוגלנוב מוכן לחתום על ביקורת עצמית. בתקופה שמגיע המאבק לשיא מצליח בוכארין לפרסם ב"פראבדה" שני מאמרים חשובים²² שבהם הוא מסכם את האגני מאמין שלו. ברית המועצות, אומר בוכארין, היא מדינה ריכוזית מדי; עודנה רחוקה מאוד, לדאבוננו הרב, מן המדינה-הקומונה. שורש כל הרע הוא בזיהוי המפלגה עם המדינה. הפתרון האפשרי היחיד

²¹ B. Souvarine, Staline, Paris 1935, pp. 445-446
²² המאמר הראשון "הערות של כלכלן" פורסם ב-30 בספטמבר 1928 והשני "הצוואה הפוליטית של לנין" ב-24 בינואר 1929.

²⁵ עיין בוכארין, "תורת מארכס וערכה ההיסטורית בתוך "סוציאליסטיצ'אקסאיא רֶאָקוֹנסְטְרוֹקְצִיאִי אִי נֶאֱוֹקָא", מוסקבה 1933 מס' 3:6.

תיאורטיקן של התנועה הקומוניסטית הבין-לאומית, אך חולשותיו האישיות ואי-יכולתו להיות מנהיג ובעל כושר החלטה והכרעה היו בעוכרי הסיעה הימנית.

בשנים 1930-1937 ממלא בוכארין כמה תפקידיים פחות-ערך במישל הסובייטי. הוא ממונה תקופה קצרה על מחלקת המחקר של הקומיסריון לתעשייה כבדה שבראשו עומד אויג'ניקידזה, בפברואר 1934 הוא מתמנה לעורך ראשי של העתון "איזבסטיה", ובשנה שלאחר-כך הוא חבר בוועדה המכינה את החוקה החדשה. וצחוק הגורל הוא שהחוקה אשר אדריכלה הראשי היה בוכארין תיכנס להיסטוריה בשם "הקונסטיטוציה הסטאלינית". במאמרים שהוא מפרסם עוסק בוכארין בעיקר במדיניות חוץ ובבעיות תרבות. התקפותיו המוחצות ביותר מופנות נגד הפאשיזם, שבו הוא רואה סכנה חמורה לאנושות כולה. בוכארין, כמו-כן, לא יכול לצאת בהתקפה חזיתית נגד מדיניות הטירוור של סטאלין, שהוא סולד ממנה, אך הוא מותח ביקורת עקיפה ומוסווית על תופעות שונות במשטר הסובייטי. אף-על-פי שמראשית 1935 (לאחר רצח קירוב) מתחדשות פה ושם ההתקפות על בוכארין בעתונות הסובייטית, עדיין הוא מוסיף להאמין שאפשר יהיה אפילו בהנהגתו של סטאלין להגיע לדמוקרטיזאציה של המשטר ולהפסקת הטירוור. אמונתו זו ואהבתו לרוסיה מונעים אותו מלברוח מברית-המועצות בימי שהותו בפאריס בפברואר 1936, כשהפצירו בו תומכיו להישאר שם ולהקים אופוזיציה למדיניותו של סטאלין. בוכארין מוצא מן הוועד המרכזי בפברואר 1937 (לפי סברה אחרת שעדיין לא אושרה נערך מושב מיוחד של הוועד המרכזי כבר בסתיו 1936) ונאסר מיד לאחר-כך. בין 2 ל-13 במאוס 1938 מתקיים האחרון בסדרת משפטי הראווה שהחלו ב-1936, והדמות המרכזית בין הנאשמים היא בלי ספק בוכארין. בוכארין, הנחשב בחוגי הצמרת הסובייטית ל"רד" ול"חלש אופיי", מגלה במצבו הנואש והטראגי אומץ-לב וכבוד עצמי למופת שעוררו התפעלות והערצה. הוא בין הנאשמים היחידים שאינם מוכנים להודות בכל האשמות המשונות

מדוע נכשל בוכארין והובסה האופוזיציה הימנית במהירות כה מדהימה אף על פי שהחזיקה בעמדות-מפתח בשלטון הסובייטי (ריקוב היה ראש הממשלה, טומסקי ראש האיגודים המקצועיים, בוכארין ראש הקומאינטרו, בוכארין עורך "פראבדה", סלפקוב עורך "בולשביק", בוכארין ניסטים אחרים ישבו ברוב מערכות העתונים, וגם יחס הכוחות בפוליטיבירו לא היה לרעתם, כי קלינין וזורושילוב נטו לתמוך בהם)? היו שראו את מפתחה של האופוזיציה הימנית בהשקפותיה המוטעות שעמדו כביכול בסתירה לתהליך ההיסטוריה של המשטר הסוציאליסטי; אחרים מצאו את הגורם בכשלון מדיניות החוץ של בוכארין (ובעיקר בסין). אין אנו גורסים דעות אלה. מובן שבנסיבות היסטוריות מסוימות פועלים גורמים וסיבות שלא קל לזהותם, ובייחוד שעדיין לא נעשה מחקר רציני לגבי השנים הגורליות ההן בתולדות ברית-המועצות. ממה שלוש סיבות המסבירות את מפתחה של האופוזיציה הימנית:

(א) שליטתו של סטאלין על המנגנון המפלגתי בעזרת אנשי שלומו שהצליח לשתול בעמדות-מפתח, כושרו המאניפולאטורי הבלתי-רגיל, ועל הכל אי-רתיעתו מפני הצעדים הדראסטיים ביותר, או בלשונו של בוכארין: חוסר המעצורים המצפוניים והדוקטרינריים שלו.

(ב) משבר האמון בקאדרים וירידת הגורם האידיאולוגי בחיי המפלגה הקומוניסטית, ולעומת זה עליית חשיבותו של ה"אפארטצ'יק", צימצמו את השפעתם של חוגי האינטליגנציה שבוכארין היה דוברם הראשי. ואילו האיכרים, שהיו צריכים בדרך הטבע לתמוך באופוזיציה הימנית, היו למרות כוחם המספרי המכריע מחוסרי כל השפעה על קביעת המדיניות הסובייטית.

(ג) ולבסוף, גורם שהוא לדעתנו לא פחות חשוב מקודמיו: אישיותו של בוכארין. כי זאת לדעת: בוכארין, כפי שכתב יפה פרנץ בורקנאו, היה "אדם בעל מידות מוסריות געלות אך לא היה מדינאי"²⁴. בוכארין כפי שניסינו להראות, היה

²⁴ F. Borkenau, *World Communism, A History of the Communist International*, Michigan 1962, p. 164

האקטואליות של תורת בוכארין

הריהאביליטאציה של בוכארין רחוקה אולי היום יותר משנראה בראשית שנות הששים (לאחר הכרות פוספאלוב, ראש מכון מארכס-אנגלס-לנין, בסוף 1962, שהאשמה בדבר ריגול וטרוריות בוטלה וביחוד לאחר שקיבל חרושצ'וב לראיון את אלמנת בוכארין). הבוכאריניזם מוסיף להיות תורה פסולה ומושג גנאי שמטיחים זה בזה המת-נגדים במחנה הסוציאליסטי. ואף על פי כן לא בטלה השפעת בוכארין. הקומוניזם השמאלי, שבוכארין היה התיאורטיקן הראשי שלו, ואשר הטיף לסוציאליזם שווינוי ואידיאליסטי, לשינוי האדם מיסודו, לביטול טוטאלי של שרידי העבר ולמהפכה תרבותית מעמיקה, לדרך מהירה ואל-מה בבניית הקומוניזם, למלחמת גרילה כאמצעי לתפיסת השלטון ולהרחבת המלחמה המהפכנית — כל אלה מצאו את התגלמותם המושלמת בסין ובקובה. הקומוניזם הימני, תורה שפיתח בוכארין והשלים במחצית השניה של שנות העשרים, המ-בוסס על בניית הסוציאליזם בדרך אולוציונית מודרגת, של דמוקרטיזאציה ודי-בירוקרטיזאציה במוסדות השלטון בשיתוף פעיל של ההמונים בניהול המדינה, בדצנטרליזאציה מירבית ובהעברת תפקידי המדינה למוסדות חברתיים אבטונו-מיים, ובניהול מדיניות חוץ מתונה יחסית, נתקבל כמעט במלואו ביוגוסלאוויה לאחר הוצאתה מז'קומאינפורם בשנת 1948.

ביותר שטפלו עליהם (כך הוא מכחיש עד הסוף שהיה מרגל יאפאני וגרמני, שהכין תכנית לרצוח את לנין, סטאלין וסווארדלוב). אין הוא מתנהג כנאשם שבור ורצוצן, אלא יותר כמרצה השקפותיו, בשנינות, בלגלוג ובאירוניה דקה הוא מכביד על התובע הכללי ושינסקי, שאינו מעונין, כמובן, להתווכח על ענינים פילוסופיים והיסטוריים. בו-כארין מכריז בגלוי שהמשפטים הנערכים במוסקבה ושיטת הוידוים הם המשך ישיר למשפטים הידו-עים לשמחה מימי הביניים. אך הגנתן המזהירה על מפעל חייו לא יכלה להצילו במשפט שבו נחרץ גורלו מראש. תיאוריות וסברות רבות פור-סמו למן 1936 על הסיבות שהניעו מהפכנים ותיקים ומחושלים לווידוים כוזבים, משפילים ובוזיים. בוכארין, בנאום הסניגוריה האחרון שלו, מתיחס בלגלוג לאנשי המדע בחוץ-לארץ שביקשו את הסיבה בנפש הסלאוית הנכספת להשפלה עצמית שכה הפליא לתאר דוסטויבסקי, או בשי-מוש בסמים והיפנוזות. גם ההסבר של "השירות האחרון" למהפכה, למרות היותו מתקבל על ה-דעת, אינו יפה כאשר מדובר בבוכארין. נראה לנו שהקרוב ביותר לאמת הוא מרלו-פונטי, שכתב: "בוכארין שילם מחיר יקר כדי להישמע, כדי לא להיחשב למוג-לב. הוא מילא את תפקידו האחרון באותה נאמנות לאידיאל כפי שעשה כל חייו"²⁵.

M. Merleau-Ponty, *Humanisme et terreur*,²⁵ Paris 1947, p. XII